

Сердюк А.М.

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПРИРОДНО-СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ПОДІЛ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Більша частина території Запорізької області розташована в південно-східній частині північної степової зони, а крайня південно-західна частина її – в південній зоні України.

Клімат області континентальний, з високим тепловим режимом. Суми температур вище 10 °С досягають в північних районах 3000 °С, а в крайніх південних – 3300 °С. Середня температура повітря найтеплішого місяця (липня) 21,5–23,3 °С (максимальні температури іноді досягають 38-40 °С), а найбільш холодного (січня) –4 –6 °С. Температури нижче –30 °С в області можливі в лютому. Середня тривалість вегетаційного періоду коливається від 210 днів у північних до 220 у південних районах. Річна кількість опадів у північних районах області близько 400-450 мм, а в крайніх південних районах близько 350 мм. На території області сніговий покрив нестійкий. Протягом зими він тримається від 20 до 80 днів. Зимою переважають східні вітри, літом – східні та південно-східні [1]. Температурний режим в значній мірі залежить від рельєфу тієї чи іншої ділянки: у глибоких балках та річкових долинах, куди стікають маси холодного повітря, безморозний період скорочується на 15–20 днів, крім того, заморозки тут частіші і триваліші.

Особливості рельєфу (розчленованість корінних плато балками) створюють різні умови зволоження та прогрівання ґрунту. Схили південних експозицій тепліші, ґрунти тут швидше звільняються від снігу і у більш ранні строки стають придатними для обробітку. Схили північних експозицій, навпаки, більш холодні і можуть оброблятися на 1–1,5 тижні пізніше.

За ступенем зволоження територія області входить до посушливої зони.

Ґрунтоутворюючими породами є леси на вододільних плато та їх схилах, а по заплавах річок та днищах балок – алювіальні і делювіальні відклади.

Земельний фонд Запорізької області складає 2718,3 тис. га. В структурі земельного фонду переважають сільськогосподарські землі, якими зайнято 84,8 % території області, при цьому під сільськогосподарськими угіддями знаходиться 82,5 %, ріллею 69,7 %, багаторічними насадженнями – 1,4 %, сіножатями – 3,2 %, пасовищами – 8,1 %.

Надмірність сільськогосподарського освоєння і розораності території України суттєво відрізняє її від провідних європейських країн, де спостерігається певна екологічна збалансованість земель інтенсивного і помірного використання. Наприклад, у межах Великобританії, Франції розораність не перевищує 28–32 % загальної території цих країн. В Україні сільськогосподарські угіддя займають 74,2 % площі суші, орні – 57,5 %. У Запорізькій області ситуація ще складніша. Сільськогосподарська освоєність сягає тут 88,2 % площі суші, а розораність 74,5 %. Це середні показники, які в окремих регіонах області мають ще більші величини [2].

Відомо, що екологічна стійкість агроландшафтів цілком залежить від того, скільки в них збережено природних фітоценозів. Отже, поліпшення екологічної ситуації вбачається у зниженні питомої ваги орних земель, збільшенні площ кормових угідь, чагарниково-деревних насаджень. Досягнення оптимізації землекористування вбачається у вилученні з господарського використання деградованих і малопродуктивних земель, тобто їх консервація.

За природно-сільськогосподарським районуванням, розробленим інститутами "Укрземпроект" та ґрунтознавства і агрохімії ім. О.Н. Соколовського, Запорізька область знаходиться в межах трьох зон: Степової, Степової посушливої та Сухостепової [3]. На території області вони розміщуються у меридіональному напрямку – з півночі на південь. У цій же послідовності наростає ксероморфність клімату, змінюється структура ґрунтового покриву.

Природно-сільськогосподарська зона охоплює території, які характеризуються ґрунтово-кліматичними умовами, що визначають напрямок процесів ґрунтоутворення і формування зональних типів і підтипів ґрунтів, яким відповідають певні типи сільськогосподарського виробництва і системи меліоративних і агротехнічних заходів. Наступною таксономічною одиницею природно-сільськогосподарського районування є природно-сільськогосподарська провінція, яка являє собою частину зони, що має певні особливості ґрунтового покриву, агрокліматичних показників і відповідний набір сільськогосподарських культур і агротехніки. Природно-сільськогосподарські провінції поділяються, в свою чергу, на відповідні округи. Під останніми розуміють частину провінції, що характеризується геоморфологічними особливостями території, ґрунтового покриву, мікро- і мезоклімату в межах норм провінції, а також складом ґрунтоутворюючих порід. Найменшою таксономічною одиницею природно-сільськогосподарського районування є природно-сільськогосподарські райони. Природно-сільськогосподарському району притаманна певна структура ґрунтового покриву, єдність кліматичних, гідрологічних і геоморфологічних умов, тобто факторів, які кардинально впливають на продуктивність ґрунтів, рівень використання земель і ефективність сільськогосподарського виробництва.

Значну частину території Запорізької області займає Донецько-Дніпровський природно-сільськогосподарський округ. При загальній спільності природних умов цього округу, його окремим частинам характерні певні особливості. Це віддзеркалюється в ґрунтовому покриві і обумовлює характер сільськогосподарського використання земель в межах кожного з природно-сільськогосподарських

районів, які його складають. До складу Запорізької області належать такі природно-сільськогосподарські райони: Куйбишевський, Запорізький, Оріхівський, Веселівський, Михайлівський, Приморський, Мелітопольський [3, 4].

Куйбишевський природно-сільськогосподарський район (ПСГР) складається з Куйбишевського, Пологівського, Розівського, Чернігівського, південної частини Гуляйпільського, північних частин Бердянського і Приморського адміністративних районів. Займає південно-східну частину округу. Грунтовий покрив досить одноманітний. Домінують чорноземи звичайні, малогумусні, що складають приблизно 75 % загальної площі ПСГР. Приуроченість цього природно-сільськогосподарського району до Азовського плато з його ерозійно-небезпечним рельєфом обумовила формування на значних площах змитих чорноземів, які складають більше половини площі. Крім того, для цих ґрунтів характерна руйнівна дія вітроерозійних процесів. Також в структурі ґрунтового покриву ПСГР знаходяться чорноземи на щільних глинах, головним чином несолонцюваті і слабосолонцюваті. Слід відмітити, що в складі загальної площі цих ґрунтів 93,0 % - у ріллі. Досить значні площі займають ґрунти, які приурочені до річкових заплав, днищ балок – лучні і чорноземно-лучні, переважно засолені і солонцюваті, а це спричинює загрозу розвитку ерозійних процесів в районі. Екологічна ситуація в цьому природно-сільськогосподарському районі несприятлива. Одним з головних заходів має стати консервація середньо- і сильнозмитих, а також середньо- і сильно дефльованих ґрунтів, використання яких в складі орних земель економічно і екологічно не виправдане.

Запорізький природно-сільськогосподарський район складається з Вільнянського, Новомиколаївського, більшої частини Запорізького, північної частини Оріхівського і Гуляйпільського районів. Займає всю північну частину області. В геоморфологічному відношенні повністю входить до складу Запорізької внутрішньої рівнини. В структурі ґрунтового покриву переважають чорноземи звичайні (переважно важкосуглинкового та легкосуглинкового механічного складу), що становлять приблизно 75,0 % загальної площі району. Більша вирівненість поверхні зумовила значно меншу руйнацію чорноземів звичайних водною ерозією порівняно з Куйбишевським районом. На другому місці в структурі ґрунтового покриву знаходяться чорноземи на щільних глинах, але еродованість їх дуже велика – 89,0 % від загальної площі цих ґрунтів [4]. З інших ґрунтів, які складають структуру ґрунтового покриву ПСГР, можна відмітити лучні-чорноземні, намиті лучні і чорноземно-лучні засолені і солонцюваті, лучно-болотні і болотно мулуваті, чорноземи на пісках, поява яких обумовлена терасовою областю Дніпра. В цьому районі також необхідно дотримуватися заходів, які направлені на припинення водно- та вітроерозійних процесів.

Оріхівський природно-сільськогосподарський район, до складу якого входять південні частини Оріхівського і Запорізького та північні території Василівського і Токмацького адміністративних районів, знаходиться в південно-західній частині Донецько-Дніпровського природно-сільськогосподарського округу. Структура ґрунтового покриву практично не відрізняється від двох попередніх ПСГР Степу посушливого. Основними ґрунтами є чорноземи звичайні. Більша частина цих ґрунтів знаходиться в активній зоні впливу вітрової та водної ерозії.

Михайлівський природно-сільськогосподарський район знаходиться на північно-західному краю округу. До його складу входять Кам'янсько-Дніпровський, більша (північна) частина Михайлівського, південь Веселівського, південна Василівського та західна частини Токмацького району. В районі домінують чорноземи звичайні. Характерною рисою ландшафтного устрою території є велика кількість подів. Оптимізація землекористування пов'язана з раціональним використанням подових земель, а також зі стабілізацією водно- та вітроерозійних процесів.

Південно-західна частина області знаходиться в межах Присиваського округу Присиваської Сухостепової провінції, який представлений одним природно-сільськогосподарським районом – Мелітопольським. В геоморфологічному відношенні – це Приазовська берегова рівнина з плоскою поверхнею. До складу району входять Якимівський, південна частина Мелітопольського та південно-західна Приазовського адміністративного районів. Найбільш поширені в цьому районі темно-каштанові та каштанові ґрунти. Великі площі зайняті чорноземами на пісках, солонцями і солончаками, подовими та солонцюватими ґрунтами. Деградаційні процеси в ґрунтовому покриві пов'язані з водною і вітровою ерозією.

Приморський природно-сільськогосподарський район знаходиться на півдні округу. До його складу входять більша частина (південна) Приморського, південні частини Бердянського і Токмацького, північно-східні – Приазовського та Михайлівського адмінрайонів. Домінуючими ґрунтами є чорноземи південні (56,0 %), значна площа знаходиться і під чорноземами звичайними – 18,0 %. Інші ґрунти – це, перш за все, темно-каштанові та каштанові, чорноземи на щільних глинах, чорноземи на еловій щільних порід. Всі ці ґрунти в значній мірі підлягають водній ерозії і характеризуються надзвичайно великою змитістю. Наприклад, чорноземи на щільних глинах повністю змиті, змитість чорноземів на еловій щільних порід сягає 92,0 %. Тільки темно-каштанові ґрунти менше піддаються водноерозійним процесам. Для всіх типів ґрунтів характерна сильна дефльованість від 61,0 % до 34,0 %.

Таким чином, ґрунтова структура в цьому районі представлена деградованими і малородючими ґрунтами та потребує певних агротехнічних заходів, направлених на відновлення родючості ґрунтів.

Незначну площу території південного заходу області займає Дніпровсько-Приазовський округ [3], що складається з трьох природно-сільськогосподарських районів: Веселівського, Приморського, Михайлівського. Веселівський та Михайлівський природно-сільськогосподарські райони приурочені,

головним чином, до Причорноморської берегової рівнини. Рельєф – підвищена рівнина. Визначним елементом рельєфу є долина р. Молочної шириною від 2 до 5 км. Правий берег крутий і піднімається над дном долини на 42-47 метрів, лівий дуже пологий. В долині добре виражені тераси. В структурі ґрунтового покриву цього регіону є чорноземи південні. Рівнинність поверхні стримує розвиток водної ерозії. В зв'язку з цим еродованість чорноземів південних незначна. Питома вага чорноземів звичайних та темно-каштанових змитих в структурі ґрунтового покриву невелика. Особливості рельєфу території, обумовлюючи безстічність більшої її частини, призвели до виникнення значних площ подів. Заходи щодо оптимізації землекористування пов'язані з раціональним використанням подових, засолених та змитих ґрунтів.

Таким чином, Запорізька область забезпечена особливо цінними продуктивними землями. Це чорноземи звичайні, середньо- та малогумусні глибокі, чорноземи південні, темно-каштанові та лучно-чорноземні незасолені. Крім того, область характеризується досить активними водноерозійними процесами, що створює незадовільну екологічну ситуацію і не забезпечує умов для рентабельного сільськогосподарського виробництва.

Література

1. Ґрунти Запорізької області / За ред. В.О. Ковальова. - Дніпропетровськ: Промінь, 1969. – 55 с.
2. Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данилишин Б.М. Удосконалення управління природокористування в АПК. – К.: Урожай, 1992. – С. 4-20.
3. Науково-обґрунтована система ведення сільського господарства в степу УРСР / За ред. П.Л. Погребняк, В.А. Ільченко та ін. – К.: Урожай, 1974. – 499 с.
4. Географический атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. – К.: 1978.